

A NÉPI VADFOGÁS ÉS A FÉREGIRTÁS ESZKÖZEI A HERMAN OTTÓ MÚZEUM NÉPRAJZI GYŰJTEMÉNYÉBEN

HATVANI GÁBOR

A vadászatnak élelemszerző, egyéb szükségletet kielégítő volta mellett a vetemény, a jószág, az elraktározott élelem megóvása, a lakótér tisztántartása is elsőrendű feladata. A sok évszázaddal ezelőtti Európa-szerzte érvényben lévő szokásjog szerint a falu határához tartozó erdők, rétek, vizek apróvadait szabadon vadászhatták a jobbágyok. Ennek a szokásjognak a fokozatos háttérbe szorulásával egyre nagyobb teret nyert a nagy természetismeretet és találékonytságot igénylő orvvadászat, mint kiegészítő tevékenységi forma, mely a jobbágycsalád ételmezésében játszott a korábbihoz hasonlatos szerepet.

A különböző eszközökkel és módszerekkel végzett kártevőirtás és vadászat tárgyai nehezen különíthetők el egymástól. Az emberi civilizáció és a technika fejlődéstörténetét vizsgálva érdemes figyelmet szentelni ezeknek az eszközöknek, hiszen az emberi leleményesség, a problémamegoldó-képesség mutatkozik meg ezen tárgyak elkészítésében, alkalmazásában. Ennek a folyamatnak az eredményeképpen születő eszközkészlet és fogási módok tárháza kimeríthetetlen. Felmerül a kérdés, lehet-e, kell-e valamilyen szempontból különbséget tenni a vadászat és a féregirtás, a paraszti orvvadászat és a ház körüli kártevők elleni védekezés célja, és eszközei között?

Az emberi szükségletek kielégítését szolgálják ezek az eszközök, éppen ezért jól nyomom követhető egy-egy szerkezet, vagy szerkezeti megoldás elterjedésének iránya egy adott földrészen, kultúrkörön belül. Ezek meglétének, előfordulásának vizsgálata sok érdekes kérdést tisztázhat.

A paraszti vadászattal foglalkozó hazai és nemzetközi szakirodalom nagy számát talán az indokolja, hogy a vadászat nyújtotta élmény és annak előadása, az arra való visszaemlékezés mind leírva, mind szóban elbeszélve sokkal nagyobb számban maradt fenn, ezzel magyarázható másrészt a források, leírások sokasága is.

A ház körüli kártevők elleni védekezés módjaival, annak eszközeivel szintén sok munka foglalkozott eddig is, ám a témának még így is kevesebb figyelmet szenteltek és szentelnek a kutatók.

A paraszti vadászat és kártevőirtás eszközeiről, módjairól tájékozódást a Magyar Néprajzi Lexikon cikkei mellett a Magyar Néprajztudomány Bibliográfiájának kötetei adnak.

E közlésnek azonban nem célja a témát érintő kérdések átfogó tárgyalása, csupán a Herman Ottó Múzeum néprajzi tárgyi gyűjteményében őrzött népi vadfogás és a ház körüli féregirtás csapdatípusainak bemutatására vállalkozhatunk.

A gyűjteményben őrzött darabok a következő csoportokat alkotják:

1. Kovácsoltvasból készített csapóvasak.
2. Fából (puha- és keményfa) készült zúzócsapdák.
3. Deszkából készített ládacsapdák.

4. Deszkából, illetve pléből készült ijas hörcsögfogók.

5. Egérfogó hurkok.

Ezeket a csapdákat elsősorban működési elvük, anyaguk, másodsorban rendeltetésük, származási helyük alapján soroltam az egyes csoportokba.

1. A *kovácsoltvasból készített csapóvasak* vannak a legnagyobb számban a Herman Ottó Múzeum néprajzi tárgyi gyűjteményében, szám szerint 18 darabot őriz a múzeum, zömmel Miskolcra. A különböző származási helyű csapdák funkcionális és szerkezeti megoldásukban rokonságot mutatnak.

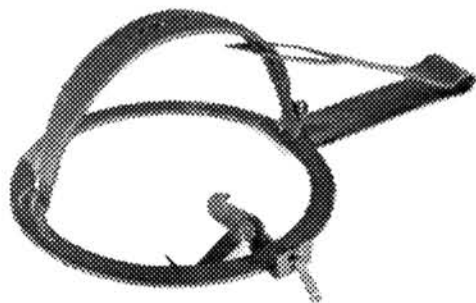
A csapóvasak elkészítése szaktudást igényelt, így ezeket házilag csak nehezen tudták előállítani. Származási helyük is arról árulkodik, hogy a miskolci kovácsok által készített csapdákat helyben szerezték be. A nem Miskolcon gyűjtött tárgyakról feltételezhetjük, hogy ezek készítési helye – ha nem is Miskolc –, de olyan helység, ahol kellő szakismerettel rendelkező kovácsmester, cigánykovács tevékenykedett vagy vaskereskedés működött.

Fő alkatrészüik egy rugóval kifeszíthető csíptető, körből és két félkörből álló lepce, melyet oldalról vaskapocs támaszt. Rendeltetésüket tekintve elmondhatjuk, hogy méretüktől függően használták madarak, rágcsálók, vidrák, vadmacskák, rókák, farkasok, medvék elfogására, ahogyan erről a hazai és a nemzetközi szakirodalom is tájékoztat.¹

A Herman Ottó Múzeum néprajzi gyűjteményében lévő darabok rendeltetésük szerint a következők:

1.1. *Patkányfogásra használták* azokat a laposvasból készült, két összecsapódó félkör alakú lemezzel működő csapdákat, melyek *Igriciből* és *Bódvaszilásról* származnak.

1.2. A kisebb kártékony *emlősállatok, madarak* elejtésére szolgáltak azok a kovácsoltvasból vágott, hajlított, szegecselt, formába öntött csapdák, amelyek az alább felsorolásra kerülő 13 darabból csoportot alkotják (1. kép).

1. kép. Hajlított laposvas-csapda (Ltsz. 75.21.48.) (a fotók Kulcsár Géza felvételei)

darabok találhatóak a néprajzi gyűjteményben.

Ezek a csapdák teljességgel hasonlatosak a fentebbiekkel, de a róluk közölték alapján alkalmunk nyílt arra, hogy rendeltetési funkciójuk alapján külön csoportba helyezzük azoktól. *Borsodszemenéről, Berzékről, Miskolcra, Kisgyőrből, Taktaharkányból* származó darabok találhatóak a gyűjteményben.

1.3. *Farkas, nagyobb állat* elfogására alkalmasak azok a nagyméretű vascsapdák, melyek kovácsolt laposvasból ijasan meghajlítottnak készültek, az előbb felsorolt csapdákkal megegyező módon. *Berzékről, Miskolcra* és ismeretlen helyről származó

2. *Fából* (puha- és keményfából) készült *zúzocsapdákból* 6 darab található a néprajzi gyűjteményben. Ezek a főleg egér, pele, patkány irtására használatos csapdák egy

¹ Bérczy K., 1860.; B. Belházy J., 1892.; Sirelius, U. T., 1934.; Lips, J. E., 1936.

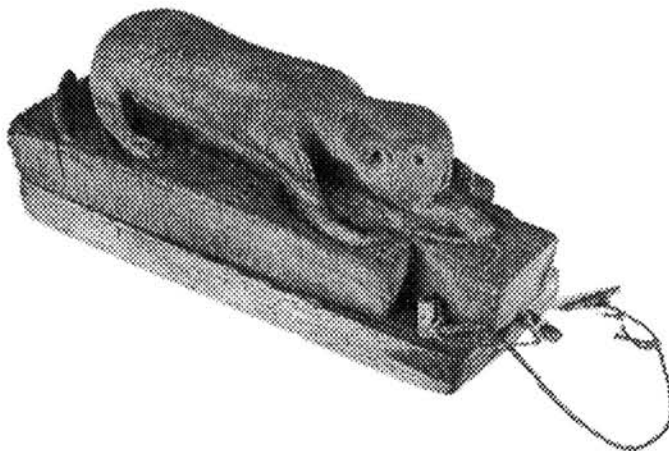
kivételével a Bükk hegység falvaiból származnak, de a szakirodalom tájékoztat ennek a csapdának a széles körű elterjedtségéről.²

Az egész Kárpát-medencében ismert eszközök neve: „egérfogó”, „egérfogó”, „famacska”,³ „lappancs” stb.

A hat alkatrészből álló készülék működési elvét tekintve igen egyszerű. A súlyos fedőlapot a vége fölött ívelő kávéhoz kötött feltámasztó pecek tartja, ami egy hosszú nyelv végének rovására illeszkedik, mely nyelv másik – a fedőlap alatt lévő – végére erősítik a csalétket. Az állat, miközben a csalétket babrálja, kimozdítja a pecket a rovásból és ekkor lesújt a fedőlap. A fedőlap feltámasztott nyélszerű vége adhatta a 2.1. és 2.2. pontban ismertetett tárgyak alkotóinak az ötletet a macskaforma megalkotására.

Ezeknek a tárgyaknak az elkészítése nem igényelt komoly szaktudást. A Herman Ottó Múzeum gyűjteményében őrzött darabokat házilag készítették, kettő kivételével egyszerű formák, egyszerű megmunkálás jellemzi őket.

2.1. Nehéz keményfából készült, barnára pácolt fedőlapjára egy szájában egeret tartó, fekvő macskát faragtak annak az egérfogónak, mely *Cserépfaluból* származik (2. kép).

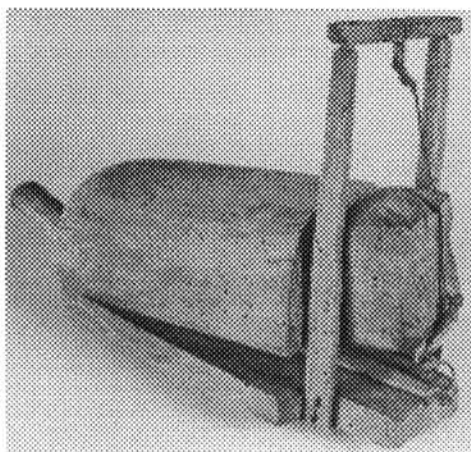
2. kép. Macskát formázó zúzócsapda
(Ltsz. 53.773.1.1–2.)

2.2. Bükkfából vágott, faragott, csapolt, két főrészes, talpa és háta egy darabból kettévágott, együttesen macskaformára faragott, simított, nyelve, feltámasztója külön készült annak az egérfogónak, amit Nagy István készített és használt *Mezőkövesden* (3. kép).

2.3. Bántapolcsányból, Upponyból és Kisgyőrből származik az a három egérfogó („egérfogó”) csapda, amiknek bükkfából készült két tömbjét durva faragással téglalap alakúra formázták. Fenyőfa talpához csapolással illesztették a fedőlapot, illetve a fedőlap kitámasztására szolgáló pecket tartó fűzfából hajlított kávékat.

² *Ecsedi I.*, 1933.

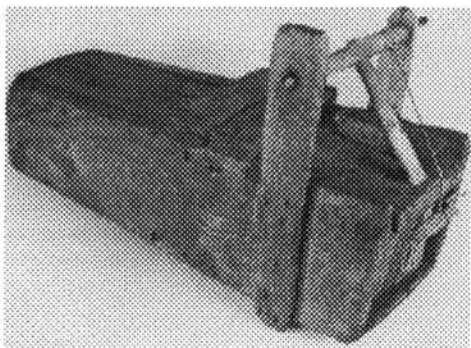
³ A Borsod megyei András-tanyán élő lengyelek „drewiana maczka”-nak, azaz „famacska”-nak nevezték.

3. kép. Bükkfa züzőcsapda
(Ltsz. 61.18.1.1–4.)

évszázaddal ezelőtti francia vadászkönyvekből ismerhetjük.⁴

Az egy vagy két végén zárt láda belsejében elhelyezett csalétek összeköttetésben áll a kitámasztott oldallal, oldalakkal. A csapda „lelke” a csapóajtó kitámasztásának szerkezeti megoldása.

4. kép. „Girinyláda”
(Ltsz. 83.35.2.)

4. Ebbe a tárgycsoportba a *hőrcsőfogásra* használt *ijas csapdákat* soroltam: az acél rugalmasságát nagyon ősi szerkezeti megoldással kihasználó csapdák a mezei, kerti kártevőirtásban régóta fontos szerepet játszottak. Az állat járatának felszíni nyílását eltorlaszoló csapda belsején áthaladva, orrával működésbe hozza a fogószerkezetet. A megfeszített, erős acélrugó kipattanva megrántja a hozzá rögzített vékony acéldrótokat,

2.4. A tárgye gyűjtés előbbi darabjaitól funkcióból adódóan méreteiben is eltér az a tölgyfából vágott, kifaragott, csapolt patkányfogó csapda, a hozzá tartozó egyéb alkatrészek nélkül, mely *Bántapolcsányból* származik.

3. A rendszerint fenyőfa deszkából szögekkel összeállított legtöbbször görény fogására használatos *ládacsapdák*, ún. *görényládák* alkotják a Herman Ottó Múzeum néprajzi gyűjteményének 5 darabból álló együttesét.

Ennek a földrajzi értelemben és funkcionális értelemben véve is széles körben elterjedt csapdatípusnak számos változata Európa-szerte ismeretes. Működési elve, szerkezeti megoldása nagyjából mindenütt azonos, mint ahogyan azt a sok

A Herman Ottó Múzeum néprajzi gyűjteményében Borsod, illetve Zemplén megyék különböző helyeiről származó darabok *görény-*, *girinyláda* néven vannak nyilvántartva, ebből következik, hogy elsősorban görény fogására használták azokat (4. kép). Ennek részint ellentmondani látszik a ládák méreteinek különbözősége, melyből arra következtethetünk, hogy nem kizárólag görény fogására voltak ezek használatosak. Az e témával foglalkozó szakirodalom⁵ beszámol ennek a csapdatípusnak a tájankénti alkalmazásáról, elterjedésének sajátosságairól is. *Tiszalúcon*, *Kisgyőrben*, *Sajóecsegen* készítették és használták ezeket a ládacsapdákat.

⁴ Gunda B., 1939.

⁵ Pák D., 1829.; B. Belházy J., I. köt. 1892.; Ecsedi I., 1933.; Gunda B., 1939.; Lagercrantz, S. 1940.

amik az azon átbújt állat testét nagy erővel a csapda falához préselik, és ezzel halálát okozzák.

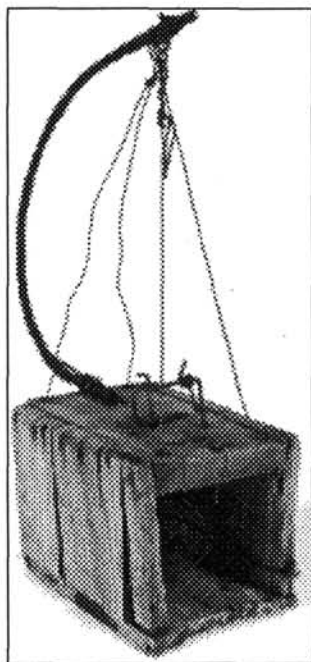
E szerkezetek két fő részből állnak: a csapda alsó felét az a deszkalap alkotja, amelyre az acélrugót erősítik. Ide szerelik fel a megfeszített íj kioldószerkezetét is, és ennek furatain vezetik át a rugóhoz kötött vékony acél-drótokat. Ezt a lapot aztán deszkalapokkal, vagy valamilyen fémlappal veszik körül, hogy ezek segítségével tereljék az állatokat a kioldószerkezet felé (5. kép).

A gyűjtemény darabjai között találhatóak deszkával és fémlappal borított csapdák, melyek *Gesztelyből, Mezőkeresztesről, Tiszalúcról* származnak.

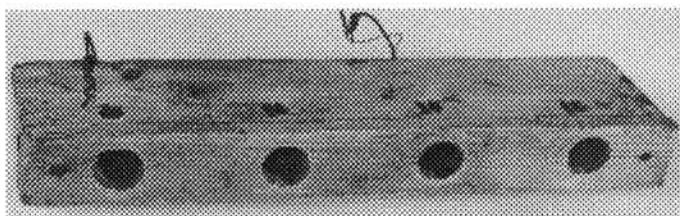
5. Az előbb bemutatott hörcsőgfogók fogószerkezetének működési elvéhez hasonlatos az a két darab hurkos egérfogó, ami Borsodszirákról származik.

A téglalap alakú fenyőfa, illetve tölgyfa keskenyebb oldalában négy, illetve öt furat van sorban egymás mellett. A szélesebb oldalára erősítették egymás mellé a lyukakhoz tartozó íjas fogószerkezetet (6. kép). A gyűjtemény két meglehetősen hiányos darabján a rugóerőt esernyődróttal biztosították.

Az egérfogókra emlékeztető furatok belsejében helyezték a csalétket azokon a *Borsodszirákról* származó egérfogókon, aminek megközelítésekor az állatnak át kell bújnia a vékony acél-dróton, mely a hörcsőgfogóknál ismertetett íjas csapdaszerkezettel van összekötve.

5. kép. Rugós (íjas) hörcsőgcsapda (Ltsz. 56.26.1.)

6. kép. Hurkos egérfogó (Ltsz. 58.63.1.)

Összegzésként elmondható, hogy a fent bemutatott tárgycsoportok között akadnak olyanok, melyekről több, és olyanok, melyekről kevesebb szó esett a vadászat-kártevőirtás kérdéskörrel foglalkozó néprajzi munkákban. A Magyar Néprajztudomány Bibliográfiájának köteteiben felsorolt tanulmányok, közlések segítséget adnak az általam legfontosabbnak vélt munkák mellett az ilyen irányú kutatás során.

A hasonló fogószerkezettel ellátott hurkos egérfogóról és a hörcsőgfogóról mind ez idáig tudtommal nem készült tárgyismertetés, így ezekhez nem tudtam szakirodalmi tájékoztatót adni. Ezek elterjedéséről, használatáról a későbbiek során szándékozom beszámolni.

IRODALOM

B. Belházy Jenő

1892 A vadászati ismeretek kézikönyve I. Budapest

Bérczy Károly

1860 Magyar–német és német–magyar vadászmuészótár. Pest

Ecsedi István

1933 Népies vadfogás és vadászat a debreceni határban és a Tiszántúlon. Debrecen

Gunda Béla

1939 Néprajzi vonatkozások régi francia vadászkönyvekben. In: Néprajzi Értesítő XXXI. évf. 247–260.

Lagercrantz, S.

1940 Zur Kulturgeschichte einiger in Schweden vorkommenden Jagdafalkentypen. Zeitschrift für Ethnologie, Jhg. 72.

Lips, J. E.

1936 Trap Systems among the Montagnais-Naskapi Indians of Labrador Peninsula. Stockholm

Pák Dienes

1829 Vadászattudomány I–II. Buda

Sirelius, U. T.

1934 Die Volkskultur Finnlands. Bd. I. Jagd und Fischerei in Finnland, Berlin-Leipzig